

Pirinka Penkova
(Denmark, Kalundborg)

To the Question of the Cultural Values of Bulgarians **Preliminary Meditations**

Abstract: The author dwells on the Bulgarian DNA's notion – from the language and the fatherland to the mentality and the personal name. She mentions the role of the universal values preserved in the Greco-Roman culture and the Bible, as well as the contribution of the Bulgarian culture to the integration of Slavdom.

Key words: Bulgarian cultural values

Пиринка Пенкова
(Дания, Калундборг)

Към въпроса за културните ценности на българина **Предварителни размишления**

През последните десетилетия понятието за ценност претърпява развитие както по линията на отъждествяването му с убеждения или цели на носителите на културата (например кариера, морални закони и др.), така и като термин в аксиологията (науката за ценностите). В литературния език и в диалектите, във фолклора и народната медицина, в историята и архивните сборки културните ценности са обект на нови анализи, свързани с преценка за наличието или липсата на дадена ценност в определена среда. Докато налагането на стандарт или направление в изкуството може да се осъществи в рамките на едно поколение, изграждането на национален стереотип е продължителен процес. Стереотипът като конструкт, прилаган в научното изследване, дава възможност за интердисциплинарно обединение на специализираните проучвания.

Намирането на общ инвариант в оценките на културното наследство е затруднено в условията на загубена вяра в идеологии и авторитети. Показателни са коментарите в медиите към издадените дневници и спомени за изтъкнати културни дейци. В увеличаващия се брой юбилейни сборници в чест на заслужили културни и научни личности, възпитали поколения висшести, червената нишка е творчеството на самия юбиляр, но погледът е ретроспективен. Идентифицирането на нови ценности за бъдещето на културата днес се осъществява според контактните съприкосновения на феномените на световната култура. Създаването на общ съвременен наратив, включващ българския поглед върху света, започва с усвояване на общите културни ценности в Европа, но процесът не може да бъде сведен до обмен и заимстване. За ролята на „екзотичните“ култури в самовъзприемането на българина се знае малко.

Многобройните представи и научни понятия за културни ценности в дискурса на българина могат да бъдат групирани условно около две основни схващания:

А. Около културата, която ни свързва и се възприема като българското ДНК – от езика и отечеството до личното и фамилното име.

Осъзнатото чувство на благодарност за това, което ни е дадено – българският език и българската земя като отечество, тази благодарност намира израз в многолетно-

то честване на Деня на българската писменост, просвета и култура. Именно с езика започва идентификацията за принадлежност към дадена култура. Езикът е последното убежище след поробването или загубата на отечеството, какъвто е случаят например с банатските българи. Забраната на езика води до асимилация (настъпила например с българите в Егейска Македония). Двуетичието (български и гръцки, български и турски, български и английски) налага да се направи избор на културата, която дава най-удовлетворително признание на личните качества (сравни литературното наследство на Георги Пърличев). Многуетичното общуване води до оформянето на общи езикови черти сред етническите групи (например в граматиките на общностите от т.нар. Балканския езиков съюз. Измерването на „балканизацията фактор“ в това развитие показва отчетливо ролята на българските езикови особености за оформянето на прокламирания в средата на XX век македонски език).

През призмата на езика българският манталитет показва оценка на личното изказване като истинско, достоверно по чуждо съобщение, несвидетелско или съмнително; само българският между славянските езици е развил т.нар. преизказни и дубитативни форми. Възприемането на един диалект като национален език (източнобългарска основа на българския литературен език, югозападнобългарски диалект като основа на македонския литературен език) е резултат от извънезиковите фактори на провежданата политика. Когато излиза „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ на Блаже Конески през 1952 г., едно сравнение на текстове от тогавашните официални държавни езици български и македонски показва, че по глотометрични данни македонският език е по-близък до българския литературен език отколкото последният до родопските диалекти.

От столетия водените научни спорове за националността на двуетични автори като братята Кирил и Методий или Георги Пърличев започват с езика. Към тази категория самобитна култура спада отношението на българина към днешна Македония, към сатирата на Алеко Константинов и Алек Попов, но и към самоопределението на Георги Господинов.

През последните десетилетия много научни усилия бяха насочени към определяне границите на историческото наследство по отношение на съхранени български ръкописи и артефакти в чужди хранилища. Книжовността, създадена по време на Първото българско царство, се пренася в Русия и става общославянско културно достояние, но този факт съвсем не сменя въпроса за произхода на старобългарския език като етнически определен културен феномен. Списъкът на преводни книги, приписвани за оригинално дело на Киевска Русия, но изготвени първоначално в България, надхвърля 70 заглавия, сравни например становищата на F. Thomson, „Made in Russia“. A Survey of the Translations Allegedly Made in Kievan Russia, Aldershot 1999. Нова оценка на българския принос за културната интеграция на славянството е налице в публикацията на проф. Иван Добрев „Българите за руския народ, държава и култура“, София 2011. В късни руски преписи от XIV-XV в. са запазени фундаментални произведения на старобългарските преславски и среднобългарските търновски книжовници, а с издаването на ръкописи от чуждите библиотеки тече процесът на издирване и въвеждане в научно обръщение на средновековните български постижения в културата.

Фокусът на създаването след XV век славянски произведения вече е различен – след падането на Търново и Константинопол руският поглед е насочен към Москва като „Трети Рим“, сърбите съсредоточават вниманието си върху родовото дърво на Неманите, а българските книжовници отбелязват главно пораженията, нанесени от османските нашественици. През XV–XVIII век книжовното наследство на Западните Балкани съхранява част от създаденото през втория „Златен век“ на българската култура от

XIII–XIV век. Така възниква едно книжовно койне с български и сръбски езикови особености. С това койне за препис на църковна литература си служи например забравеният сръбски книжовник Гаврило Стефанович Венцлович, който сто години преди Вук Караджич избира да пише на народен сръбски език, когато предметът на ръкописа му е светски. В преписаните от Гаврило над 20000 страници са включени произведения от Златния и Сребърния век на средновековната българска книжнина. Гаврило остава встрани от решението на Сръбската патриаршия от 1724 г. да замени сръбско-църковнославянски с руско-църковнославянски. Към сръбската диаспора в обкръжението на Венцлович като пост на православната култура се насочва Паисий при подготовката си за написването на „История славеноболгарская“.

Ролята на религията и църквата за самоопределението ни днес е предмет на разнообразни интердисциплинарни изследвания. Както принадлежността към езика, така и принадлежността към религията на родителите не става по избор на кръщаваното дете, затова протестантските страни въвеждат конфирмацията като потвърдителен акт на младия човек за осъзнатия му избор на дадена религиозна общност. Възвръщането на ролята на Българската православна църква като фактор в социалната интеграция днес проличава в политиката и строителството на нови църковни сгради. Ако българинът днес вярва не в справедливостта, а във възмездието (резултат от психометрично проучване през 2014 г.), каква е за него спонтанната вяра в „Бог види“?

Народопсихологията на българина е описана в класическия труд на Иван Хаджийски „Бит и душевност на нашия народ“ от 1940 г., авторът заключава, че културният живот е под знака на посредствеността и полуинтелигенцията, а масовата болест – завистта, поражда несполучилия дребен собственик на морални и материални блага. Но на Иван Хаджийски принадлежи и „Оптимистична теория за българския народ“!

В корена на националната култура е и фолклорът, незаменим е и приносът на диалектологията като източник за изследване на етносоциологичните процеси.

Б. Културата, която носи българския дух в литературата, историята, религията и изкуството е същевременно част от европейската култура.

Общочовешките ценности са съхранени в гръко-римската култура, в Библията и Корана. Лакмусовата проба между посочените по-горе два вида култура е преценката на „чуждото“ – на другата мисловна, социална или научна реалност, която дава нови импулси или предпоставя нови интерпретации. Именно тълкуването на древните текстове създава културните митове, ето един пример от Корана, който първоначално е записан с думи-корени от съгласни, без вокализация. Коренът *d-r-b* може да означава „предпазва, предотвратява, осъжда, разкрива, обяснява, запечатва, съставя, отстранява, отвръща се от нещо, избягва, противи се или поставя условия, бие“. В два еднакви случая, свързани с подозрение в изневяра, в глава 4.34 традиционното тълкуване като съвет към мъжа е да наказва като 'бие жената', докато в глава 4.128 със същата дума се предписва на съпругата 'да отвърне поглед'.

Създатели на старобългарската книжовна школа като Йоан Екзарх и Константин Преславски осъзнават значението на тълкуването на Свещеното писание и в преводи от гръцки на Отците на църквата създават специална терминология – една за вечното и божественото, друга за временния човешки свят и човешката екзегеза. Така за една и съща ключова дума в Словата против раннохристиянската ерес на арианите от Атанасий Александрийски се появяват в старобългарски две нови понятия. Недопустимостта да се мисли за божественото като човешко е прокарана в основата на българското богословие. Когато Константинополският патриарх препоръчва на цар Петър да унищожи ереста в „огъня на истината“, критерият за истина принадлежи на властимащите. Името

на презвитер Арий Александрийски (ок. 260–327) става нарицателно, така в Найденов Геровия препис на Паисиевата история Константинополският патриарх е наречен „втори Юда, нов Арий, наследник на ада и приятел на дявола“, защото препоръчва на султан Селим да изстреби българите през 1520 г.

Произведенията на старобългарските писатели-мислители са стигнали до нас в късни преписи на руски и сръбски книжовници. През XIV век започва сверка на литургичните текстове с гръцките образци за уеднаквяване на появилите се грешки и неточности в ръкописите, правят се нови преводи по приетите за образец гръцки извори. Но неслучайно по времето на опити за уния със Западната църква през XV век или по времето на Патриарх Никон през XVII век се предприема ревизия на смисловия превод и възникват нови буквални преводи, реформаторите разделят теологичния от лингвистичния аспект.

Съвременните поколения от индивидуалисти имат еднакви ценности в технологизирания свят: добре платена работа, добро образование, уютен дом, свобода за пътуване и избор на страна за изява, гарантирано здравеопазване, модерна апаратура, добра инфраструктура и чиста околна среда. Списъкът е много дълъг и без крайни ограничения! Към този интернационален тип 'културни претенции' се отнася икономическото поведение на партии, банки и отделни лидери, поведението по време на криза и спортни събития и пр. Отбелязват се върхове в националната култура от инструменталисти и оперните гласове на България, но и спад в нивото на образованието или замяната на високите класически изисквания с подражания. Тук има място за движения, като например тези, подбудени от Грета Тундберг, Metoo и Black Lives Matter, или реакции към чувството за национална изключителност, каквото демонстрираха англичаните във връзка с Европейското първенство по футбол. Историята се пренаписва в тесни национални рамки или в интернационален либерален контекст...